

БРАНИСЛАВ БРБОРИЋ
(Београд)

НАЦИЈА И ДРЖАВА СА (СОЦИО)ЛИНГВИСТИЧКОГ СТАНОВИШТА

Прошло је више од десет година откако смо Павле Ивић и ја, 1989. године, у првоме од два заједничка прилога књизи *Језички љиручник* (Ивић + 3 1991: 12), већ били исписали ову подугачку реченицу: „Америчка нација (по дефиницији држава и народ заједно), настала од многих, претежно европских етничких огранака, преузела је од бивше колонијалне метрополе готов језички стандард, енглески језик, као медијум опште јавне и службене комуникације, не забрањујући етничке језике као израз културног плурализма, али по правилу само у неслужбеној употреби.“ Тада, чини се, нисмо били довољно свесни извесне двосмислености првог дела наведеног исказа, сроченог тако да буде проширена, а не сложена, реченица, да буде дакле са само једним личним глаголским обликом — „преузела је“.

Наиме, премда смо, као и овде, у наводницима, малим словима означили лексему *нација* и синтагму *народ и држава заједно*, нисмо сасвим отклонили могућност да читалац целу ствар разуме тако као да она вреди само за грађане Сједињених Америчких Држава (САД). Прилика је да устврдим како смо мислили, не без колебања, на законом опуномоћено становништво свих тада постојећих држава — барем у Европи, ако и нисмо баш на житеље свих држава у свету.

Знали смо, на пример, да се амерички председник увек обраћа *нацији*, а не *држави*, још мање *државама* које улазе у састав *Сједињених Држава*. Знали смо такође да се у САД и изван „њега“, односно изван „њих“, такорећи *званично* употребљавају четири назива те државе: United States of America, United States, America & USA (потоњи, скраћеница, најчешће без тачака, премда се каткад може срести и скраћеница с тачкама — U. S. A.). И знали смо још да тадашњи председник Замбије, вишеплеменске и вишејезичке државе у Африци, Ке-

нет Каунда буди своје *судржављане* као *сународнике* покличем: *One Zambia — One nation / једна Замбија — једна нација*.

Не знам ни за себе с пуним поуздањем, а камоли за Павла Ивића, да ли смо помишљали на то да (треба) иста логика (да) вреди и за све становништво тадашње наше савезне државе, „многонационалне заједнице збратимљених народа и народности“, али се добро сећам да смо, пред само објављивање књиге, почетком 1991. г., понешто редиговали други њен прилог, друго поглавље њено, под насловом *Мерила језичке љравилности* (а не прво, *Начела наше језичке љолићике*), и то у његовом завршном делу. Наиме, сагледавајући шта се збива у СФРЈ, споменули смо и „додатни критеријум, који је наша специфичност (...). То је потреба да се очува *целовитиосћ сръске културе* а уједно и *језичко заједништво* с другим народима који се служе српскохрватским језиком“. Упозорили смо и на консеквенце оног што се збива(ло) мада се још није збило: „На пример, назив *сръскохрватски* (стандардни/књижевни) *језик* могао би, упркос свим предностима на које смо указивали, ишчезнути из устава и јавног живота, уступајући место називу *сръски* (стандардни/књижевни) *језик*.“

Наша тадашња социолингвистичка становишта, разуме се, била су усклађена с важећим правно-политичким околностима, владајућим још од Новосадског договора (1954). И нови Устав Републике Србије, донесен 28. септембра 1990, садржао је одредбу о *сръскохрватском језику* (члан 8). Она је и данас (по)стојећа, мада је формално обеснажена 1992. г. Уставом СРЈ (члан 15), а фактички још 1991. г. законом о језику (Закон о службеној употреби 1991). На обликовање те законске одредбе, заправо, утицали смо Павле Ивић и ја уз још неколико лингвиста, тако да она гласи: „У Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, екавски или ијекавски, назива и српским језиком (у даљем тексту: српски језик).“ (Подразумевало се да се тај језик, *када не љредсђавља сръски језички израз*, може називати и друкчије.) Када су следеће године, 1992, доношени Устав СРЈ и Устав РЦГ (Устави 1992) и Устав Српске (Устав РСп), нико се није колебао у погледу јединачног и јединственог назива *сръски језик* (чл. 15, како је већ речено за Устав СРЈ; чл. 9. Устав РЦГ и чл. 7. Устава РСп).

Тих година, 1991. и 1992, још није било јасно шта ће се збити с Републиком Српском Крајином — хоће ли она опстати као *corpus separatum* у Републици Хрватској или изван ње, а још мање шта ће се збити са БиХ, чији је тадашњи председник Алија Изетбеговић узвикивао: „Жртвоваћу мир ради суверености!“ Још смо мање слутили да ће власти у Црној Гори у последњој години 20. века пожелети тзв. су-

вереност, која се своди на поклич — „двје столице у Уједињеним нацијама“.

Много сам својих текстова посветио Црној Гори и Црногорцима, укључујући цело једно поглавље своје најновије књиге (Брборић 2001: 269–303), не бавећи се ни *признавањем* ни *јорицањем* њене/њихове *самобијности*, толико неизвесне за све мале народе, па и за Српство, како окрњено тако и целовито, али не велико, јер оно велико никад није било ни као могућност, а камоли као стварност. На неки начин, и овај ће текст бити посвећен Црној Гори, за коју се, тј. за чије се вођство, није могло очекивати да ће, уз два авиона у свом цивилном ваздухопловству, пожелети (уз припомоћ две-три тамошње националне мањине [Арбанасе, Муслимане и/или Бошњаке, и Хрвате]) — и две нације, две цркве, две академије наука, два главна града и томе слично, правећи од Црногораца у Србији и од малог броја (осталих) Срба у Црној Гори националне мањине истог језика и исте вере, те исте народности — од Стевана Немање до Јосипа Броза.

Државност Црне Горе — неспорна у раздобљу 1878–1914, али спорна вазда пре 1878. и после 1914, мада, због тобожње другонародности, обновљена у коминтернинској кухињи и њеној главној испостави на Балкану, КПЈ — могла је мирно опстајати у држави уједињеног Српства на начин сличан постојању и опстајању Слободне Државе Баварске унутар постхитлеровске Савезне Републике Немачке. У СРН, наиме, од укупно 14 земаља (Länder), *слободну државност* негују још две земље у тој држави. Тако би могло бити и овде, али има оних који то неће ни у Црној Гори ни изван ње, а моћни су, можда и премоћни.

Вратимо се сада ономе чиме је започет овај текст, *нацији* као *народу* и *држави заједно*, којој/којима следи одговарајуће именовање, што, чак, не мора обавезно бити једноструко, као што ни именовање једног језика (и то не само у српско-хрватско-бошњачком случају) није морало бити јединствено, истоветно. И поставимо питање шта се збива с једним народом кад се нађе у више држава, односно шта се збива с више народа ако се нађу у једној држави.

Остављам по страни два континента, Азију и Африку, уз напомену да се у Кини више десетина језика сматрају једним, *ханским језиком*, чији је стандард заснован на пекиншком „дијалекту“. Тај се језик изван Кине назива *кинеским*, тј. његов је назив усклађен с називом државе у сваком поједином језику. У Индији и Пакистану на десетине милиона људи окупљене су у већинским народима тих двеју држава који говоре истим двоназивним језиком, *хинди*, односно *урду*. Своју пажњу усредсређујем на Европу и њене три испружене руке —

Северну Америку, Јужну Америку и Аустралију, те сасвим језгровито подсећам само на неке чињенице, без намере и могућности да их шире образлажем:

1. *Немци* живе у трима државама, двома федерацијама (Немачка и Аустрија) и једној номиналној (али не и стварној) конфедерацији (Швајцарској). Нико се у њима не колеба у погледу неговања јединог стандардног језика — (високо)немачког, који се, нпр. у Швајцарској, битно разликује од тамошњег *суйсштарддног идиома*. Немци, Аустријанци и Швајцарци сматрају се *трьима нацијама*, па и трима народима (*Völker*), мада је, кад је посреди свет који изворно говори немачким језиком, у питању један народ.

2. *Американце* и (*Велико*)*Бритијанце* дели океан, али их спаја исти језик, *енглески*, својевремено изгласан у конгресу с малом већином у надметању с немачким. Међу Американцима тешко је набројати све народе који су стали под њихов кишобран, мада је, говорило се некад, у Њујорку више Италијана него у Риму и више Ираца него у Даблину, баш као што је у Београду више Црногораца него у Подгорици. У Америци су милиони Латиноамериканаца који натуцају енглески а у кинеским четвртима у САД живи мноштво Кинеза међу којима има и оних што енглески једва и натуцају. Британци се деле на Енглеze, Ирце, Шкоте и Велшане, али, упркос покретима за оживљавање мртвих језика у Ирској и Велсу, сви свакодневно говоре родни енглески и не инсистирају на томе да су четири засебна народа. Изузетак је, ипак, Северна Ирска, где би католици хтели да им главни град буде у Даблину, а протестанти своју престоницу виде у Лондону. Американце и Канађане уједињује исти језик, енглески, а дели их, меко, државна међа. И једни, и други, и трећи удаљени су хиљадама километара од Аустралије и Новог Зеланда, али су уједињени истим језиком, енглеским. Индију раздире несагласје десетина великих и малих народа, вера и језика, али их уједињује страни језик, језик бивше колонијалне метрополе, енглески.

3. *Сви Латиноамериканци* — они у Северној, Средњој и Јужној Америци, изуzeвши Бразилце — говоре *шпански*. Народе у Латинској Америци, којих има двадесетак, нема смисла набрајати, али ваља рећи да су Мексиканци (Северна) и Аргентинци (Јужна Америка) највећи међу онима чији је матерњи језик шпански. Међутим, укупан број становника који говоре шпански није много већи од оних који, у само једној земљи — Бразилу, говоре *португалски*. Није нигде забележено залагање за деноминирање шпанског језика. Нема, дакле, *мексичког*, *аргентинског*, *кубанског* ... језика. Нико своју националност не потврђује засебним називом језика, а још мање настојањем да се створи

оделит језички стандард, нешпански, а понајмање посебан језички систем.

4. *Португалаца* има око 10 милиона, али је њихов језик — захваљујући Бразилу, те државама Анголи и Мозамбику, које су у Африци — двадесетак пута говоренији у иностранству него у завичају. Међутим, Бразилцима, Анголцима и Мозамбичанима не пада ни на памет да се отарасе *йортугалског* или да, нпр. у Јужној Америци, највећи тамошњи језик прогласе *бразилским*, нити пак да у Африци Анголци и Мозамбичани прогласе — *анголски* и *мозамбички* језик.

5. У *Француској* се налази више народа, али та држава није склона потпиривати развој њихових језика, чак ни на Корзици, да и не говоримо о Бретањи, Прованси или нематичним деловима Каталоније и Баскије. Француски спољни издаци, у Квебеку (Канада) и другде по свету, у бившим колонијама, непоколебљиви су у томе да језик којим говоре називају — *француским*. Валонци у Белгији говоре такође француски, баш као Швајцарци у Женеви или Гали у Паризу, док Фламанди у Белгији говоре језик готово истоветан ономе у Холандији, али га називају *фламандским*, за разлику од Холанђана, који га зову *холандским*.

6. *Мањина Норвежана* говори језичким стандардом блиским ономе у Данској (која је Норвешком владала до 1905), али *већина* Норвежана говори својим „домородним“ језиком. Они су блиски као што су блиски и језици/дијалекти свих Скандинаваца, осим Финаца, чији језик, *фински*, садржи црте сродности с *мађарским*. Па ипак, када је реч о Норвежанима, они оба своја језика сматрају *норвешким*, а таквим их сматрају и странци. Међутим, сами Норвежани, говоре о *књишком* (*bokmål*) и *народском* (*nynorsk*) језиком, које су претходно називали царским (*ricksmål*) и земаљским (*landsmål*).

У набрајању светских (социо)лингвистичких феномена могао бих лако стићи до апостолског броја 12, али морам стати да бих се још једном осврнуо на језичке прилике „на овим просторима“ (на просторима бивше СФРЈ). Ту нема ничега битно новог откако се СФРЈ распала чим су се њени народи *демокрајтизовали* (с наводницима или без њих) и *раздружили* (1990–1991). И даље, кад се у Загребу и околини говори и пева *кајкавски*, то је блиско са *словеначким*. Оно што се изворно говори на Ријеци и у Сплиту — то је *прави хрвајски*. Све остало, почев од стандардног језика, блиско је или једнако са српским што се говори у Београду, Бањој Луци или Никшићу, али се тај језик у Хрватској зове *хрвајским*, док се он у Сарајеву и широм Федерације БиХ, чије су улице означене новим називима на плочама зелене боје, зове *босанским*. За то неће ни да чују ни

Срби ни Хрвати, али се српски и хрватски реалисти мире с називом *бошњачки језик*, сматрајући га, и у БиХ и иначе, примереним самоодабраном етнониму муслимана (*Бошњаци*). На Балкану је различита вера јача од блискости или различитости јужнословенских дијалеката, који су толико сродни да су њихови говориоци могли „произвести“ само један стандардни језик. Међутим, произвели су их четири: *словеначки, бугарски, македонски и наш језик*, који је одавно и *наш* и *њихов*.

Пре него што се вратимо Црној Гори и настојању дела њених политичких снага да се — уз две цркве, два језика и две академије наука и уметности (Црногорску и Дукљанску) — докопају и друге столице у Уједињеним Нацијама, ваља ми још нешто рећи о малим (независним или „независним“) државама у Европи, чија се „националност“ и/или „државност“ могу довести у питање уз помоћ различитих аргумената, па и социолингвистичких.

Нека то буде уз помоћ тачке 6. ове расправе.

6. Међу мини државе у Европи, од којих само Кипар по величини територије и броју становника личи на „евентуално“ независну Црну Гору, могу се (по азбучном реду) сврстати: *Андора, Кијар, Лихтеништајн, Луксембург, Малта, Монако и Сан Марино*. Реч је о државама веома различитих постања, етничког порекла и језичке службености. Све податке наводим првенствено према књизи чији је уредник (edited by) Дејвид Кристал / David Crystal (Кристал 1990).

6.1. *Андора* је 1982. године имала 39940 становника, распоређених на територији од 460 km². Та се територија налази на размеђу Француске и Шпаније, али се на њој говоре три службена језика — *каталонски, шпански и француски*. Службено име државе гласи — *Кнежевина Андора*, која се често означава и као *Долине Андоре*. Постоји и придев *андорски*, али га нико не везује за језик.

6.2. *Кијар* је 1983. г. имао 659000 становника, расејаних на површини од 9251 km². Мада је подалеко од грчке матичне територије, а сасвим близу турске, на острву живи 77% Грка, 18% Турака и 5% осталих. Службени су језици *грчки и шурски*, али се нашироко говори и *енглески језик*. Од 1974. године (пад пуковничког режима у Грчкој), Турци држе под окупацијом главну луку Фамагуста, претходно настањену грчком већином. Подручје које држе Турци (37%) због тога је у несразмери с оним које држе Грци (63%), а раније стање је било примерено стварном броју кипарских Турака. Фактичку независност има грчки део острва, док је турски под стварном влашћу (Републике) Турске, мада се и сам прозвао Републиком, коју нико не признаје осим Турске. Да није острво и да је брдовитији, Кипар

би подсећао на Црну Гору, која се протеже на површини од 13812 km², али с готово једнаким бројем становника као на Кипру — 615000 (1991). Грци свој језик зову *грчким* а Турци *турским*, но никоме не пада на памет да први назову *јужнокијарским* а други *севернокијарским*, нити међу Грцима има идеја о двома супротстављеним православним црквама, двома језицима и двома академијама, у чему се Кипар добрано разликује од Црне Горе. У основи назива црногорске државе, за разлику од *Долина* Андоре, налази се *Гора*, дакле *јланина*, мада је брда и планина по Црној Гори много, и много високих.

6.3. *Лихтенштајн* је 1985. године имао само 27000 становника, смештених на површини од 160 km². Лихтенштајн није *рејублика* него је алпска *кнежевина* (Füstitum) у централној Европи (између аустријске покрајине) Форарлберг и швајцарских кантона Свети Гален и Граубинден. Становништво је германског порекла а службени језик — *немачки*.

6.4. *Луксембург* је 1981. године имао 364600 становника, који живе на површини од 2586 km². Уставна је монархија с апелативном синтагмом *Велико Војводство*. Луксембург је подељен на три округа, а становништво говори три језика — *немачки*, *француски* и *луксембушки*. Службена је валута француски франак, а ускоро ће бити евро, док странци сачињавају четвртину становника. Као држава настао је с Бечким конгресом (1815). У главном граду, који носи исто име као држава, живи око четвртине становништва саме државе.

6.5. *Малта* је острвска република, у којој, на површини од 316 km², живи 329000 становника (по попису из 1983). Састоји се од три већа острва (Малта, Гоцо и Комино, с још неколико ненасељених оточића). Имала је самоуправу у раздобљу 1960–1974, а независност је стекла 1974. Службени су језици *енглески* и *малтешки*. Малтешки језик, којим говори око 300000 људи, сродан је са западним дијалектима *арайског језика*, мада је његова структура, под утицајем романских језика, битно друкчија од изворне. Писмо му је латиница.

6.6. *Монако* је такође кнежевина, чији је број становника 1984. године износио у длаку исто као Лихтенштајн (27000). Налази се у Средоземљу, на француској територији у близини италијанске границе, на површини од 1,9 km². Службени језик је, разуме се, *француски*, а 58% становника су Французи. Сматра се независном државом под француским протекторатом.

6.7. *Сан Марино* је по броју становника близак Лихтенштајну и Монаку — свега 20600 (према попису 1980). Територија му је знатно мања од лихтенштајнске, али је неупоредиво већа од оне у Монаку. Износи 61 km². Посреди је република „блокирана“ италијанском те-

риторијом (средиште Италије). Иако је мала држава, подељена је на девет округа и представља најмању републику на свету. Дакако, службени је језик — *италијански*. Основао ју је у 4. в. истоимени хришћански светац, као прибежиште од верских прогона.

Све ове државе — укључујући и *Ватикан*, папску суверену државу, насталу 1929. године, скоро без територије, са око 1000 становника, који живе усред Рима на површини од 44 ха, чија је моћ, политичка, духовна и финансијска, у потпуној несразмери с двама потоњим бројевима — плод је необичних историјских околности, неспоразума и споразума заинтересованих европских држава позамашних величина или, чак, великих сила.

Да поновим: само једна од укратко представљених државица, Кипар, подсећа на Црну Гору. Ако је Кипар последица (не)споразума између Турске, Грчке и великих западних сила, Црна Гора, ако се поново успостави као независна држава, биће првенствено последица српско-српских неспоразума, оверених печатом великих сила. Уосталом, њен је стварни државни настанак (1878) резултат аустроугарско-отоманског споразума, овереног и руским печатом. Било би добро да се велике западне силе, овог пута вероватно без руског печата, споразумеју око тога да Црна Гора остане заједно са Србијом, јер је њен матични народ вековима — и пре, и за време, и после турског освојења — делио исто народносно осећање с матичним народом Рашке и потоње Србије.

Не би било логично и рационално да се „два ока у глави“ поделе тако да у Црној Гори оба ослепе. У Црној Гори се потомци српског народа деле на Србе и Црногорце, чији део неки називају Титогорцима, док су остали грађани Црне Горе подељени на истоверне Арбанасе и Бошњаке (чији ће се један део још неко време распознавати међу муслиманима, с великим почетним словом), уз мали број Хрвата. Било би неприродно и неразборито ако би се „независна Црна Гора“, *обогаћена* засебном столицом у ОУН, *нашла* *обогаћена* у Улцињу, и на Тузима, *завађена* с Београдом и *заштитићена* у Загребу. Поготову не би било добро да (историјски — српска) Црна Гора буде у свему *распопућена*: у цркви, у науци и уметности, у језику и култури уопште. И не само *распопућена* него *расширојена*, *рашчешворена*, *расијешорена* — по мери оних који су пре тридесетак година *осакаћили* њен врх, онај на Ловћену. Ако се деси независност, десиће се и невидљив сукоб између културне историје и (не)културне футуристике. У Европи неће бити аустријског, швајцарског или јужнокипарског језика, али ће Црна Гора муцати на *титогорском* или *бакарићевском* језику — у складу с предвиђањима и жељама хрватског политичара

Владимира Бакарића (1912–1983), који је Црну Гору, 1977, идући мусолинијевским трагом, частио *црногорским језиком* (Бакарић 1978 [1977]).

Та необична социалингвистика неће сведочити о постојању нормалне државе и нормалне нације, још мање о нормалном настанку нормалног језика, „потврђеног“ у првом броју *Crnogorskog književnog lista* (Podgorica, 2001), листа на чијој првој страници стоји: *godina I, broj 1, 1 DEM*, који, како пише у заглављу, „izlazi na crnogorskom, srpskom, hrvatskom i bošnjačkom jeziku“, с тим што је све скупа, како стоји у импресуму, „plativo i tuživo u Podgorici“. Било би добро кад би све ово било барем „плативо“, јер сумњам да ће бити „исплативо“. Може ли *социалингвистика* помоћи да се објасни ова *нонсенсистика*?

ЛИТЕРАТУРА

- Бакарић 1978 [1977] — Vladimir Bakarić, *Samoupravljanje je suština socijalističkog preobražaja savremenog društva* [Razgovor s Milošem Jevtićem], *Marksistička misao*, Beograd, 1, 159–192 [о језику 183–186].
- Брборић 2001 — Бранислав Брборић, *С језика на језик*, Београд — Нови Сад, ЦПЛ & Прометеј.
- Закон о службеној употреби 1991 — *Закон о службеној употреби језика и писама*, Службени гласник Републике Србије, број 45/91
- Ивић + 3 1991 — Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Београд, РТБ.
- Кристал 1990 — *The Cambridge Encyclopedia. Edited by David Crystal*, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press.
- Устав РСп 1992 — *Устав Републике Српске и амандмани (Важеће одредбе)*. Друго издање, Српско Сарајево, Ослобођење, 1996.
- Устави 1992 — *Устави Савезне Републике Југославије, Републике Србије, Републике Црне Горе*, Београд, Службени гласник са п. о., 1995.